

Rafał Malik

Średniowieczne lokacje miejskie nad Dunajcem. Czchów. Ze studiów nad budową i kształtem miasta lokacyjnego

Medieval urban locations on the Dunajec River. Czchów. From the studies on building and layout of a located town

Czchów – dziś niewielkie miasteczko położone w granicach województwa małopolskiego jest jednym ze starszych ośrodków miejskich Ziemi Krakowskiej. Ślady najstarszego osadnictwa w rejonie miasta sięgają czasów państwa wielkomorawskiego. Z osadnictwem czeskim wiązana jest niekiedy także nazwa miasta, które w dokumentach od XIII wieku począwszy występuje w formach pisanych jako Czchou, Cechou, Cekiov.

Zainteresowanie historią Czchowa, w szczególności zaś problematyką kształtowania się tutejszego organizmu miejskiego i jego przemian w okresach późniejszych, wydaje się być stosunkowo niewielkie. Nieliczne powstałe opracowania zarówno publikowane, jak i niepublikowane możemy podzielić na ogólne – wspominające o tym ośrodku na marginesie innych rozważań oraz szczegółowe – zajmujące się wybranymi zagadnieniami z historii tego miasta.

Stan wiedzy o układzie urbanistycznym Czchowa i jego początkach jest nader ubogi. Z istotniejszych i bardziej przydatnych opracowań należy wymienić pracę A. Hirschberga analizującą stosunki osadnicze w dobrach klasztoru tynieckiego w początkach jego istnienia¹. Stosunkami własnościowymi w regionie tarnowskim do końca XVI wieku zajmowali się także w czasach nowszych S. Mastalerz i F. Sikora². Średniowieczne dzieje Czchowa w oparciu o źródła zarówno pisane, jak i materialne nakreślił F. Kiryk³. Badania archeologiczne, ograniczone co prawda jedynie do domniemanego grodziska i zamku, zapoczątkował A. Żaki⁴.

Czchow – a small town situated in the Lesser Poland Voivodeship is one of the oldest urban centres in the Krakow area. Traces of ancient settlement found in the town area date back to the times of Great Moravia. The name of the town, which since the 13th century has appeared in the written documents as Czchou, Cechou, Cekiov, is also sometimes associated with the Czech settlement.

The interest in the history of Czchow, and particularly in the issue of shaping the local urban system and its transformations in later years, seems rather slight. Few studies, both published and unpublished ones can be divided into: general – referring to Czchow incidentally while considering other matters, and particular – studying selected issues from the history of this town.

The knowledge concerning the urban layout of Czchow and its beginnings is extremely limited. One of the most significant and useful studies is the work of A. Hirschberg, which analysed the settlement relations in the Tyniec Monastery estates at the beginning of its existence. In modern times S. Mastalerz and F. Sikora did research concerning property rights in the Tarnow area until the end of the 16th century. Medieval history of Czchow on the basis of both written and material records was outlined by F. Kiryk. Archaeological excavations, although limited to merely supposed fort and castle were started by A. Żaki and continued by S. Szpunar, A. Michta and W. Niewalda. A significant contribution to the research on the urban layout of Czchow was made by the works

Kontynuowali je S. Szpunar, A. Michta⁵ oraz W. Niewalda⁶. Istotnym przyczynkiem do badań nad układem urbanistycznym Czchowa są prace obejmujące studia nad formowaniem się romańskiej i gotyckiej fazy tutejszego kościoła parafialnego⁷. Analizę układu urbanistycznego miasta przedstawili Z. Beiersdorf i B. Krasnowolski, konstruując przy tej okazji tezę o nałożeniu się planu nowego typu na istniejącą tu wcześniej osadę o formie placowej⁸.

Pierwsza historyczna wzmianka o Czchowie pochodzi z 1215 roku⁹. W tym czasie biskup krakowski Wincenty Kadłubek nadaje kapitule krakowskiej dziesięcinę z 19 wsi otaczających Czchów. Zwarty obszar tego nadania sugeruje, że już wówczas wsie te wraz z Czchowem mogły tworzyć jakąś małą jednostkę terytorialną podobną do wczesnośredniowiecznego opola, dla której czołem była zbudowana na przełomie XII i XIII wieku strażnica na pobliskim osadzie wzgórze¹⁰. Stanowiła ona jedno z ogniw rozbudowanego w dolinie Dunajca systemu obronnego strzegącego traktu handlowego prowadzącego od strony Krakowa w kierunku Węgier. Najstarszym elementem tej strażnicy była kamienna wieża, której mury w dolnych partiach datowane są na koniec wieku XII lub początki wieku XIII¹¹. W XIV wieku, czyli już za czasów Kazimierza Wielkiego, baszta ta została obwiedziona murem kamiennym. Wewnątrz obwodu zbudowano dwuprzestrzenny budynek mieszkalny powiększony następnie na przełomie XV i XVI wieku o dodatkowe skrzydło. W XV wieku wzniesiono też prostokątną basztę bramną¹².

Początkowo zamek w Czchowie pełnił rolę strażnicy i komory celnej wzmiankowanej przez źródła już w 1327 roku¹³, następnie – od XIV wieku był siedzibą starostwa i sądu ziemskiego¹⁴. Kto i kiedy zbudował nieopodal zamku miasto, nie wiemy. Nie zachował się też dokument lokacyjny z tego okresu¹⁵. Wiemy jedynie, że w 1288 roku Czchów jako wieś wchodził w skład uposażeń benedyktynów z Tyńca¹⁶. W 1333 roku wymieniany jest jednak już jako rozwinięty organizm miejski posiadający wójta – niejakiego Wojsława, który zleca Mikołajowi budowę na gruntach wójtostwa czchowskiego młyna o dwóch kołach. Wśród świadków wymieniani są przy tej okazji inni mieszkańcy czchowscy – Wilhelm i Heymann kowal oraz *Rusco condam viceadvocatus*¹⁷. Najprawdopodobniej miasto powstało zatem pomiędzy rokiem 1288 a 1333. Historycy przyjmują, iż była to lokacja oparta na prawie średzkim, które zostało zamienione na prawo magdeburskie w 1355 roku za sprawą króla Kazimierza Wielkiego¹⁸.

Miasto założono w miejscu, gdzie spotykają się drogi z Lipnicy Murowanej i Grybowa z traktem

studying the formation of the Romanesque and the Gothic phase of the local parish church. Z. Beiersdorf and B. Krasnowolski presented the analysis of the urban layout of the town, simultaneously advancing the thesis that the new type plan overlaid a previously existing settlement formed around a main square.

The first historic mention of Czchow comes from 1215. It was then that Wincenty Kadłubek, the Bishop of Krakow, granted the Krakow Chapter a tithe from 19 villages around Czchow. The compact area of that grant suggests that even in those times the villages together with Czchow could have constituted a small territorial unit similar to the early medieval 'opole' the front of which was the watchtower built on the nearby hill at the turn of the 12th and 13th century. It was a link in the defensive chain system built along the valley of the Dunajec River and guarding the trade route running from Krakow towards Hungary. The oldest element of the watchtower was the stone tower whose lower sections dated back to the end of the 12th or the beginning of the 13th century. In the 14th century, during the reign of Kazimierz Wielki (Casimir the Great) the keep was surrounded with a stone wall. Within the perimeter a two-roomed living quarters were built, to which an extra wing was added at the turn of the 15th and 16th century. In the 15th century the rectangular gate tower was dismantled.

Initially, the castle in Czchow served as a watchtower and customs mentioned in the sources as early as 1327, and then – since the 14th century – it was a seat of 'starostwo' (eldership) and a land court. Who and when built the town nearby the castle remains unknown, and no location document from that period was preserved. It is only known that in 1288, Czchow – the village belonged to the endowment of the Benedictines from Tyniec. However in 1333, it was mentioned as a developed urban organism having its own bailiff (wójt) named Wojsław, who ordered Mikołaj to build a mill with two millwheels in the grounds of the Czchow bailiwick. Other Czchow burghers were mentioned as witnesses – Wilhelm and Heymann the smith, and Rusco condam viceadvocatus. It seems most likely that the city was founded between 1288 and 1333. Historians assume that location was based on Środa Śląska Rights which in 1355 was changed into the Magdeburg Rights by King Kazimierz Wielki.

The town was founded on the site where the roads from Lipnica Murowana and Grybów converged with the route from Hungary via Sącz to Krakow. Relatively flat terrain allowed for using a geometric plan with orthogonal street network

prowadzącym z Węgier przez Sącz do Krakowa. Stosunkowo płaski teren pozwalał na zastosowanie zgeometryzowanego planu o ortogonalnej sieci ulic założonych na zdyscyplinowanej siatce mierniczej. Wydaje się mocno wątpliwym, by taki układ mógł zostać nałożony na istniejącą w tym miejscu osadę starszego typu bez wprowadzenia wyraźnych korekt do tego planu, wynikających z zastanego stanu zagospodarowania. Możliwym jest jednak aby miasto zostało założone na niezabudowanym dotychczas terenie w pobliżu istniejącej tu i z dawną funkcjonującej już wsi nakładając się na jej strukturę zaledwie w bardzo niewielkim stopniu lub wcale. Za zastosowaniem takiego rozwiązania przemawia szalenie zdyscyplinowany układ przestrzenny Czchowa zachowany niemalże po dzień dzisiejszy.

W oparciu o historyczne przekazy, w tym szczególnie planistyczne, możemy przyjąć, iż w początkowym okresie doszło do rozmierzenia prostego układu urbanistycznego odpowiadającego znanym nam z literatury rozwiązaniom dziewięciopółowym. Budowało go dziewięć umiarowych bloków odciętych od siebie ortogonalną siatką ulic założonych na module sznurowym; blok środkowy, powierzchniowo największy, przeznaczono na realizację funkcji handlowych i ogólnomiejskich. Otoczyło go pojedynczym pasem osiem bloków zabudowy, z czego jeden został zajęty przez budynek kościoła parafialnego dla miasta. Resztę przeznaczono pod budynki mieszkalne dla mieszczan.

W fazie drugiej tak wyznaczony układ otrzymał umocnienia obronne. Linia ich przebiegu jest wyraźnie widoczna, pomimo że same nie zachowały się, w układzie ulic otaczających miasto. Szły one po zewnętrznej stronie tzw. drogi okólnej obiegającej bloki przyrynkowe – wschodni i zachodni, tuż na ich tyłach zataczając rozciągnięty na kierunku przebiegu głównego traktu, czyli południe – północ, owal, w którym wytyczono dwie bramy: Górną i Dolną. Zamknięte obwodem obronnym miasto zmieniło swój dotychczasowy charakter z układu dynamicznego w kierunku układu statycznego posiadającego wyraźnie wyznaczone i nieprzekraczalne ramy dalszego rozwoju przestrzennego. Zasób wolnego areálu, jaki miasto jeszcze posiadało w tej fazie, był stosunkowo duży i wynosił mniej więcej połowę tego, co już zostało przeznaczone pod zabudowę blokową.

Przyjmując jako podstawową średniowieczną jednostkę mierniczą wielkość jednego sznura krakowskiego większego wynoszącą w przybliżeniu ok. 45,45 metra możemy określić względną wielkość miasta. Zamykało się ono w prostokącie o wymiarach 4,5 na około 8 sznurów, z czego w pierwszej fazie zajęto wielkość prostokąta o wymiarach

put over a measuring grid. It seems doubtful that such a layout was laid over an already existing settlement of older type, without having introduced visible alterations to the plan resulting from the existing state of development. It is possible, though, that the town was founded on the terrain which had not been built upon but on the vicinity of an existing and long-functioning village, overlapping its structure only slightly or not at all. The extremely disciplined spatial layout which has been preserved to this day suggests that the latter solution might have been applied.

On the basis of historic records, particularly the urban planning ones, we can assume that initially a simple urban layout was applied, equivalent to the nine-square solutions known from literature. It consisted of nine blocks separated by orthogonal network of streets laid out on a string module, of which the central block covering the largest space was to serve trade and municipal functions. It was surrounded by a single belt of eight blocks to be built on, one of which was occupied by the town parish church. On the others the dwelling places for the burghers were to be erected.

At the second stage, the so defined layout was strengthened with fortifications whose course is clearly visible in the layout of the streets surrounding the town, even though the fortifications themselves were not preserved. They followed on the outside of the so called round road surrounding the market place blocks – the eastern and western ones – just at their back creating an elongated oval, stretching along the main trade route so northwards and southwards, in which two gates – Lower and Upper – were marked out. The town, enclosed in its defensive wall, changed its character from dynamic into a static layout, which possessed clearly defined and impassable boundaries of further spatial development. The available area which the town still possessed was relatively large at this stage, and equalled approximately a half of what had already been built on.

Assuming that the basic medieval unit of measurement was the length of one Krakow sznur (rope) which equalled about 45.45 m, we can define the relative size of the town. It covered the area of a rectangle measuring 4.5 by about 8 sznur, of which a rectangle measuring 3.5 by 4 sznur was used for development at the first stage. Centrally situated market place, measuring 2 sznur (rope) by 1.5 sznur in the east – west direction, indicated the length of the frontages of each block adjacent to the market. The sizes were reduced by the width of a street lane leading out of the market place, traditionally two streets from each corner. Assuming that in those times the typical width

3,5 na 4 sznury. Centralnie założony rynek o wymiarach 2 sznury na 1,5 sznura w kierunku wschód – zachód wyznaczał długości pierzei poszczególnych bloków przyrynkowych. Były one pomniejszone o szerokość pasa ulic wyprowadzonych z rynku w sposób tradycyjny, czyli po dwie z każdego jego naroża. Przyjmując typowe dla tego okresu szerokości pasa komunikacyjnego dawałoby to, przy szerokości pasa jezdnego dla ulicy głównej – 9 metrów i 4,5 dla ulicy drugorzędnej, pierzeje o długości: wschodnia i zachodnia ok. 82 x 45,45 m, południowa i północna ok. 60 x 45,45 m, zaś bloki przekątniowe mniej więcej 41 x 43 m.

W ramach wszystkich bloków zawierało się na tym etapie w Czchowie 40 działek o szerokości frontu wynoszącej 18 łokci i głębokości każdej działki wynoszącej w przybliżeniu 72 łokcie, w tym w blokach wschodnim i zachodnim po 8 działek, południowym i północnym po 6 działek i w 3 blokach przekątniowych po 4 działki.

Początkowo miasto zamieszkiwała ludność napływowa. Z zachowanej od 1419 roku księgi radzieckiej widać jednak, że już z początkiem XV wieku proces polonizacji tutejszego mieszczaństwa był zaawansowany¹⁹. Z zanotowanych we wspomnianej księdze przyjęć do prawa miejskiego w Czchowie widać, że ludność miasta stale się zwiększała. W 1426 roku osiedliło się tu 15 mieszczan pochodzących z Ciężkowic, Proszowic, Budy oraz okolicznych wsi. W rok potem zanotowano kolejnych 9 nowych przybyszów, w tym byłych mieszkańców Lipnicy Murowanej, Brzeska, Wyszogrodu, Sącza. W latach późniejszych wymieniani są przybywający do Czchowa osadnicy z Dąbicy, Sieradza, Kazimierza, Inowłódza, Gorlic, Pilzna, Krosna, Małogoszcza, Kaliszka, Buska, Bodzentyna, Tymbarku, Sanoka, Lublina, a także z Mazowsza, Kujaw i innych regionów Polski²⁰. W 1442 roku Czchów zamieszkiwało 67 rodzin mieszczańskich, co bez ludności pozostającej poza prawem miejskim dawałoby ponad 400 osób. W 1569 w mieście stało już 75 domów²¹.

Zabudowa miasta była niemal całkowicie zabudową drewnianą, o czym mówią lustracje Czchowa z lat 1564 i 1569. Na rynku wznosił się ratusz z kramami, waga i postrzygalnia²² oraz zbudowany około 1564 roku młyn służący do mielenia słodów²³. Miasto posiadało też szkołę wzmiankowaną w źródłach już w 1426 roku²⁴ oraz przytułek dla ubogich²⁵. Od 1548 działały w Czchowie wodociągi i kanały zbudowane przez Tomasza z Bochni²⁶. W północno-wschodnim bloku przekątniowym wznosił się, murowany od XIV wieku, kościół parafialny pod wezwaniem Narodzenia Marii Panny (pierwotnie św. Piotra i Pawła) występujący w spisach świętopietrza w latach 1325–1327. Już wówczas był on ośrodkiem rozległej parafii,

of a high street lane equalled 9 metres, and 4.5 m in the case of a side road, the frontage length obtained as a result equalled respectively: approximately 82 by 45.45 m for the eastern and western one, approximately 60 by 45.45 m for the southern and western frontages, and about 41 by 43 metres for the diagonal blocks.

At that stage, all the blocks in Czchow encompassed 40 plots with the front width measuring 18 ells and the depth of each plot equalling approximately 72 ells; the eastern and western blocks contained 8 plots each, the southern and northern blocks contained 6 plots each, and 3 diagonal blocks contained 4 plots each.

Initially the town was inhabited by immigrants. However, from the preserved town council register from 1419, it can be seen that the process of Polonization of local burghers was fairly advanced at the beginning of the 15th century. The entries of admission to town privileges, noted in the above-mentioned book, confirm that the population of Czchow grew steadily. In 1426, 15 burghers coming from Ciężkowice, Proszowice, Buda and nearby villages settled here. A year later 9 more new arrivals were registered, including former inhabitants of Lipnica Murowana, Brzesko, Wyszogród and Sącz. In later years, the register mentioned settlers arriving from Dąbica, Sieradz, Kazimierz, Inowłódz, Gorlice, Pilzno, Krosno, Małogoszcz, Kaliszek, Busko, Bodzentyn, Tymbark, Sanok, Lublin, and also from Mazovia, Kuyavia and other regions of Poland. In 1442, Czchow was inhabited by 67 burgher families which would mean over 400 inhabitants, not including the population remaining outside the town law. In 1569, the town numbered 75 houses.

Town buildings were almost entirely made of wood, which is confirmed by Czchow surveys from 1564 and 1569. The town hall with merchant stalls, the scales and a shearing shed, as well as a mill used for milling malt grain built in 1564, were all located in the market place. The town also had a school which was mentioned in the sources as early as 1426, and a poorhouse. Since 1548, Czchow possessed working water mains and canals built by Tomasz from Bochnia. In the north – eastern diagonal block there was a masonry parish church of the Birth of the Blessed Virgin (originally of St. Peter and St. Paul), built in the 14th century, mentioned in the collection registers of Peter's Pence between 1325 – 1327. Even then it was already a centre of a vast parish, which confirms that it must have existed since at least the mid-12th century. It might have been in its vicinity, between the church and the castle that the village developed next to which the town was later founded. Outside the defensive perimeter of

co świadczy niewątpliwie o tym, że istniał on już co najmniej od początku 2 połowy XII wieku. Być może właśnie w jego pobliżu pomiędzy kościołem a zamkiem rozwinęła się wieś, przy której powstało później miasto. Poza obwodem obronnym miasta działał w różnym czasie młyn nad Dunajcem posiadający koło foluszowe i piłę, podupadły i zniszczony około 1564 roku, odbudowany częściowo w roku 1569²⁷.

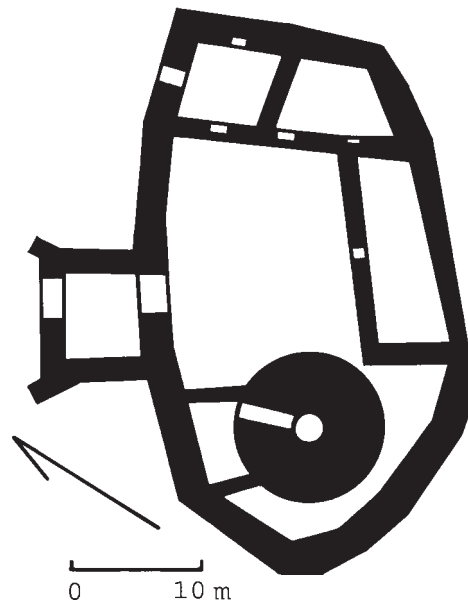
Położenie miasta na ważnym szlaku tranzytowym sprzyjało jego rozwojowi. W XIV i XV wieku Czchów był ośrodkiem miejskim tętniącym życiem, o dobrze rozwiniętym rzemiośle i handlu. Od 1419 po 1560 rok znajdujemy w księdze radzieckiej całe dziesiątki imion i nazwisk tutejszych rzemieślników reprezentujących takie specjalności, jak prasolstwo, piekarnictwo, browarnictwo, gorzelnictwo, rzeźnic-

the town there operated a mill on the Dunajec River, which possessed a fuller's wheel and a saw, run-down and destroyed about 1564 and partially rebuilt in 1569.

Locating the town along an important transit route contributed to its development. In the 14th and 15th century, Czchów was an urban centre vibrant with life, with well developed crafts and trade. Since 1419 to 1560, the town council registers list tens of names of local craftsmen representing such professions as: salt sellers, bakers, brewers, distillers, butchers, millers, smiths, sword makers, locksmiths, watch makers, tanners, furriers, cobblers, tailors, clothiers, linen-drapers, carpenters, coopers, wheelwrights, potters and bath attendants. The oldest of all known guilds in Czchów was the guild of salt sellers. The guilds of bakers and cobblers

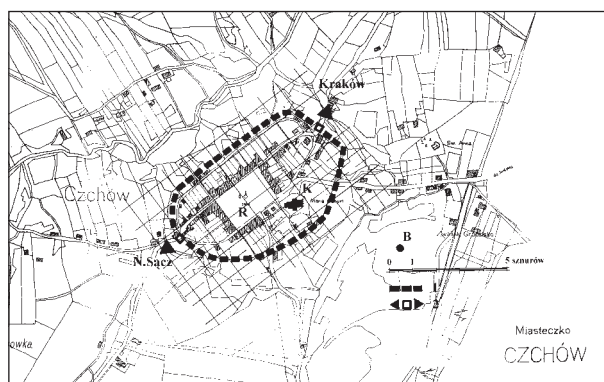
Ryc. 1. Czchów. Położenie miasta na mapie turystycznej województwa krakowskiego
Fig. 1. Czchów. Fragment of a modern transportation map of Poland

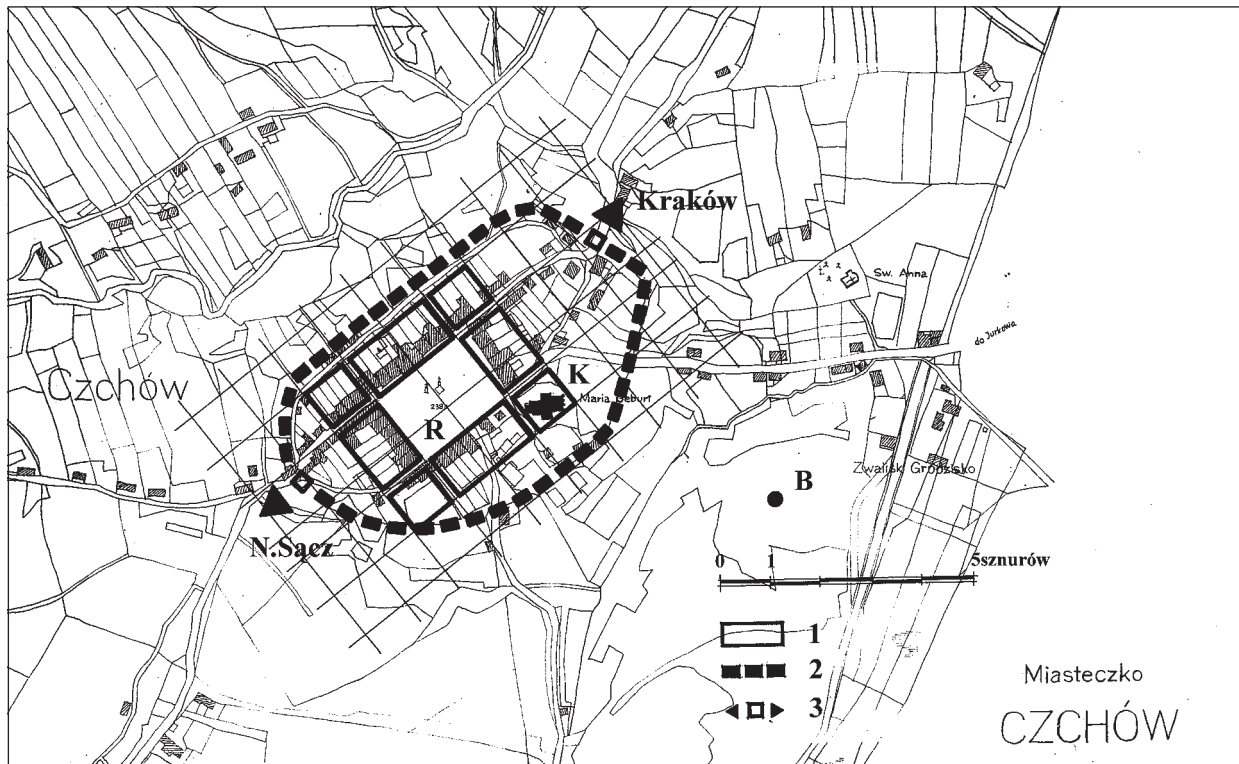
Ryc. 2. Rekonstrukcja rozplanowania zamku w Czchowie wg A. Michty
Fig. 2. Czchów. Reconstruction of the castle layout in Czchów acc. to A. Michta

Ryc. 3. Czchów. Fragment planu katastralnego miasta z połowy XIX wieku. Kopia ze zbiorów Katedry Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej IHAiKZ Politechniki Krakowskiej.
Fig. 3. Czchów. Fragment of the town cadastral map from the mid-19th century. A copy from the collection of Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej IHAiKZ, Politechnika Krakowska

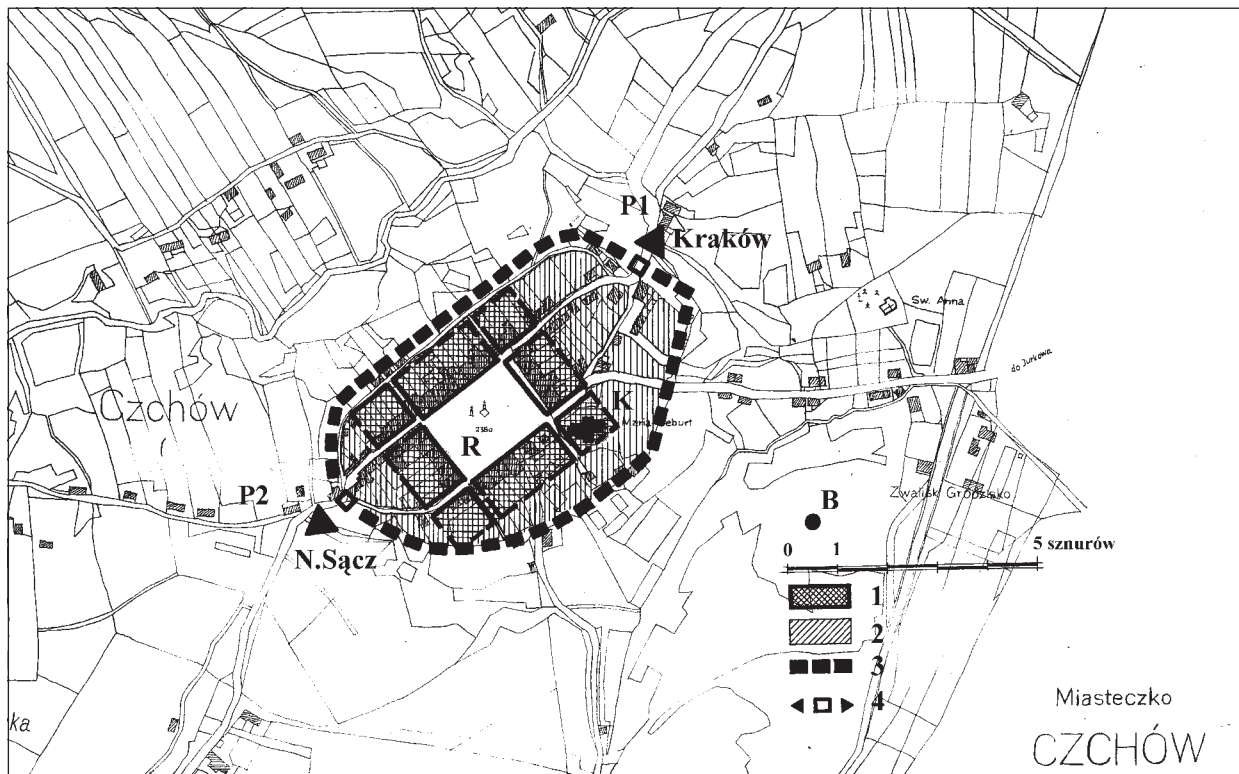

Ryc. 4. Czchów. Analiza metrologiczna planu katastralnego miasta wg stanu z 1910 roku. Oprac. autora
Fig. 4. Czchów. Metrological analysis of the cadastral plan of the town, presenting its state in 1910. Drawn up by the author.
Key: 1 – hypothetical outline of the town defensive fortifications, 2 – town gates, R – market square, K – parish church, B – castle tower

Ryc. 5. Czchów. Rekonstrukcja rozplanowania miasta z okresu lokacji na tle siatki metrologicznej. Rys. autora. Legenda: 1 – bloki zabudowy siedliskowej, 2 – Linia przebiegu umocnień obronnych miasta, 3 – bramy miejskie i główne kierunki powiązań komunikacyjnych miasta z regionem, R – rynek, K – kościół parafialny, B – Baszta (pozostałość z dawnego zamku)

Fig. 5. Czchów. Reconstruction of the town layout from the location period against the metrological grid. Drawn by the author. Key: 1 – housing blocks, 2 – outline of the town defensive fortifications, 3 – town gates and directions of more important routes connecting the town with the region, R – market square, K – parish church, B – keep (remnant of the old castle)

Ryc. 6. Czchów. Rekonstrukcja stanu miasta z II połowy XIV wieku i początków wieku XV. Oprac. autor. Legenda: 1 – Bloki zabudowy z okresu lokacji (pomiędzy 1288 a 1333 r.), 2 – II faza rozwoju przestrzennego miasta, 3 – linia przebiegu narysu obronnego, 4 – bramy miejskie i kierunki powiązań komunikacyjnych miasta z regionem, R – rynek, K – kościół parafialny, B – Baszta zamkowa

Fig. 6. Czchów. Reconstruction of the state of the town from the second half of the 14th century and the beginning of the 15th c. Drawn by the author. Key: 1 – housing blocks from the location period (between 1288 and 1333), 2 – the 2nd phase of spatial development of the town, 3 – outline of the defensive wall, 4 – town gates and directions of more important routes connecting the town with the region, R – market square, K – parish church, B – castle keep

two, młynarstwo, kowalstwo, miecznictwo, ślusarstwo, zegarmistrzostwo, garbarstwo, kuśnierstwo, szewstwo, krawiectwo, sukiennictwo, płóciennictwo, ciesielstwo, bednarstwo, kołodziejstwo, garniarstwo i lazienictwo²⁸. Najstarszym ze znanych nam czchowskich cechów był cech prasołów²⁹. Z 1454 roku pochodzą pierwsze źródłowe wzmianki o cechu piekarzy i szewców. Statut cechu sukienników znamy od 1464 roku. Pośrednio możemy wnosić z tego dokumentu, że w Czchowie musiały działać w tym okresie jakieś folusze, skoro statut ten wspomina, że tutejsi sukmiestrze potrafią sukno barwić, postrzygać, a więc i z pewnością także folować. O foluszu jako urzędzeniu już zniszczonym słyszymy dopiero w roku 1564³⁰. W roku tym swój statut uzyskali płóciennicy tworząc w oparciu o 8 rzemieślników swój własny cech³¹. O statucie istniejącego już w XV wieku cechu szewskiego słyszymy dopiero w 1556 roku, kiedy to przywilejem zostaje on przekształcony na bractwo zamknięte, nie mogące zrzeszać więcej niż 12 majstrów³². W 1566 roku zapis ten zmieniono dopuszczając zwiększenie tej liczby do 16 majstrów³³. Był to cech stosunkowo bogaty, posiadający nawet uposażenie w postaci 1 łanu pola³⁴. W 1564 roku księga radziecka wykazała funkcjonowanie w mieście cechów: kowalskiego, szewskiego, rzeźniczego, krawieckiego oraz cechu oraczy³⁵.

Ważną rolę w zajęciach mieszczan odgrywało rolnictwo. Rejestry podatkowe z lat 1581 i 1593 wykazują w mieście 10 łanów kmiecych uprawianych przez mieszczan³⁶. Prócz nich zapiski wymieniają także liczne ogrody. Aby zrekompensować czchowianom straty poniesione w powodzi w roku 1559 król nadaje im pewne role i łąki oraz nieużytki, w tym wyspę na Dunajcu oraz łąny i gaje zw. Pachry, Zadroże, Laska Korycińska, Zapowietrze i Węglarki³⁷. W połowie XVI wieku miasto przejmuje także 4 łąny roli należącej przedtem do zamku³⁸.

Zachowany w księdze radzieckiej spis podwól, jakie Czchów wysyłał w różnych kierunkach, pozwala się zorientować w kontaktach miasta z innymi ośrodkami handlowym. Już w drugiej ćwierci XV wieku wysyłano stąd konie do Nowego Sącza, Bochni, Ciężkowic i miast węgierskich³⁹. Czchowianie handlowali z Bardiwem⁴⁰, Kieżmarkiem⁴¹ i Lubowlą⁴². W 1433 miasto otrzymało przywilej królewski na jarmark w dniu 1 sierpnia, a w 1489 na drugi w dniu 21 października⁴³. Przywileje te uzupełniały inne, jak nakaz dla kupców bardyowskich, by jeździli drogą przez Grybów i Czchów do Krakowa⁴⁴, przestrzeganie przymusu drożnego zakazującego omijania tego miasta⁴⁵ oraz nadanie w 1510 *forum liberium carniuum*⁴⁶.

Z początkiem XVI wieku zaczyna zaznaczać się powolny upadek Czchowa. Pierwszymi jego symp-

were first mentioned in the sources in 1454. The statute of the clothiers' guild has been known since 1464. The document indirectly implied that there must have existed some fulling mills in Czchow, since the statute said that local master clothiers could dye and shear cloth, so probably also full it. A fulling mill was mentioned only in 1564 as an already destroyed device. In the same year the linen-drapers obtained their statute and created their own guild based on 8 craftsmen. Although the cobblers' guild existed already in the 15th century, their statute was first mentioned as late as 1556, when the guild was granted a privilege and transformed into a closed brotherhood which could consist of no more than 12 master craftsmen. In 1566 the rule was changed allowing the number to be increased to 16 master craftsmen. It was a relatively rich guild, even endowed with 1 'lan' (unit of measure) of field. In 1564, the town council registers indicated that the guilds of smiths, cobblers, butchers, tailors and ploughmen functioned in the town.

Agriculture played an important role in the burghers' life. Tax registers from 1581 and 1593 recorded 10 'lans' farmed by the burghers. Numerous gardens were also mentioned besides. To compensate the inhabitants of Czchow the damage caused by the flood in 1559, the king endowed them with some fields, meadows and wasteland, including an islet on the Dunajec River, 'lans' and copses called Pachry, Zadroże, Laska Korycińska, Zapowietrze and Węglarki. In the mid-16th century, the town takes over 4 'lans' of arable field previously belonging to the castle.

The list of horses and cart, preserved in the town council registers, which were sent from Czchow in all directions allows for assessing the frequency with which Czchow contacted other trade centres. In the second quarter of the 15th century, horses were sent from Czchow to Nowy Sącz, Bochnia, Ciężkowice and Hungarian owns. The inhabitants of Czchow had trade connections with Bardejov, Kežmarok and Lubowla. In 1433, the town was granted a royal privilege to hold a fair on August 1, and in 1489 to hold another on October 21. Those privileges were supplemented by other, for instance the order for Bardejov merchants to use the route through Grybow and Czchow to Krakow, enforcing the 'road obligation' which prohibited the traders to bypass the town, or granting it *forum liberium carniuum* in 1510.

The beginning of the 16th century marks a gradual decline of the town. Its first symptoms were difficulties with supplying the town with meat, connected with the collapse of local butchers' guild. Gradually the growing importance of

tomami były trudności w zaopatrzeniu miasta w mięso związane z upadkiem tutejszego rzeźnictwa. Stopniowo zaznacza się także niszczący gospodarkę Czchowa wzrost konkurencji pobliskich Opatkowic⁴⁷. Ujemnie na stanie ekonomicznym miasta odbija się też gospodarka Stanisława Bone-
ra, dzierżawcy starostwa czchowskiego w latach 1549-1560⁴⁸. W 1581 Czchów zajmuje już 30 miejsc wśród miast województwa krakowskiego, pomimo że w XV wieku był niewątpliwym liderem na tutejszym rynku lokalnym. Sytuacji nie poprawiają nawet przywileje nadane miastu w 1617 roku na dwa kolejne jarmarki. Pomór lat 1652-53 dziesiątkuje miasto. Liczba rzemieślników spada radykalnie z 36 do 9. Poważne szkody wyrządzają miastu wojska szwedzkie i węgierskie niszczące w latach 1655-57 znaczną część domów oraz prawdopodobnie zamek starościński.

Niewielkie zmiany na lepsze przynosi dopiero panowanie Stanisława Augusta. W 1765 zaczyna ponownie funkcjonować w Czchowie, po przerwie trwającej od 1664 roku, sąd ziemski dla powiatu czchowsko-sądeckiego, a następnie także powiatu bieckiego. Ze względu na daleko idące zniszczenie zamku – dawnej siedziby sadu i archiwum – z polecenia króla zostaje wybudowany w rynku nowy gmach dla tej instytucji. Odrodzeniu ulegają kontakty z Krakowem. Proces ten zostaje jednak wkrótce przerwany w wyniku włączenia południowej Małopolski, a wraz z nią Czchowa, w obręb monarchii austriackiej.

nearby Opatkowice, a rival town of Czchow, visibly marks its destructive influence on Czchow economy. The town's economic state is further undermined by the poor management of Stanisław Boner, the leaseholder of Czchow starostwo (eldership) between 1549 and 1560. In 1581, Czchow was the 30th among important towns in the Krakow Voivodeship, although in the 15th century it was an unquestionable leader on the local market. The situation did not improve even in 1617, after the town was granted the privilege to hold two more fairs. In the years 1652 – 1653 the plague decimated the town. The number of craftsmen dropped radically from 36 to 9. The town suffered serious damage in 1655-1657 when the Swedish and Hungarian troops destroyed a great number of houses and probably the starost's castle, as well.

The reign of King Stanisław August brought some changes for the better. In 1765, the land court for the district of Czchow and Sącz, and later for the district of Biecz started to function in Czchow again, after an interval since 1664. Because of irreparable damage to the castle, the previous seat of the court and archives, the king ordered a new building to be erected for that institution in the market square. Contacts with Krakow were re-established, but the process was soon interrupted when southern Lesser Poland, including Czchow, became incorporated into the Austro-Hungarian Empire.

¹ A. Hirschberg, *Stosunki osadnicze w dobrach klasztoru tynieckiego w początkach jego istnienia*, Lwów 1925.

² S. Mastalerz, F. Sikora, *Osadnictwo i stosunki własnościowe w regionie tarnowskim do końca XVI wieku*, [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t.1, pr. zb. pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Tarnów 1981.

³ F. Kiryk, *Miasta regionu tarnowskiego*, [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t.1, op. cit., Tarnów 1981; tenże, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII – XV wieku. Województwo Krakowskie (powiaty południowe)*, Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, Monografia nr 70, Kraków 1985, s. 49-59.

⁴ A. Zaki, *Archeologia Czchowa nad Dunajcem*, cz. I, *Zamczysko Baszta w świetle wstępnych badań*, Acta Archeologica Carpathica, nr 9/1967, z. 2, s. 59-67.

⁵ A. Szpunar, *Czchów, stanowisko 1 – zamek*, woj. Tarnów, badania 1983, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1993, Rzeszów 1994, s. 327-337; A. Szpunar, B. Szpunar, A. Michta, *Czchów – zamek, stanowisko 1. Dokumentacja badań archeologicznych*, mpis. Muzeum Okręgowe w Tarnowie, 2001; zob. też L. Kajzer, S. Kołodziejki, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, red. L. Kajzer, Warszawa 2001.

⁶ Sprawozdanie z wyników znajduje się w archiwum Urzędu Gminy w Czchowie

⁷ M. Pietrusińska, *Katalog zabytków, bibliografia* [w:] *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, pr. pod

red. M. Witwickiego, Warszawa 1971, t.1; A. Włodarczyk, *Czchów. Kościół parafialny pod wezwaniem Narodzenia Panny Marii*, [w:] *Architektura gotycka w Polsce*, pr. zbiorowa pod red. A. Mroczki i M. Arszyńskiego, Warszawa 1995.

⁸ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Czchów, studium historyczno-urbanistyczne*, mpis., PKZ Kraków 1980, arch. WKZ Tarnów oraz ROSODK Kraków; B. Krasnowolski, *Zabytkowe układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I, *Miasta Ziemi Krakowskiej, chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*; cz. II, *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków 2004.

⁹ S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie grodzkie*, s.12, zob. też *Źródła Dziejowe (dalej ŻD) Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1886, t. XIV, s. 8 i 17.

¹⁰ W. Pałucki, *Kasztelania czchowska*, Warszawa 1964, s. 18; *akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, t. 1-19, Lwów 1870-1906, VI, nr 114; S. Mataszew, *Zarys dziejów powiatu brzeskiego do roku 1772*, [w:] *Ziemia Biecka*, Kraków 1966 oraz A. Zaki, *Karpacka ekspedycja archeologiczna w latach 1951-1955*, Sprawozdania Archeologiczne, t. V/1959, s. 206-208.

¹¹ S. Mataszew, *Zarys dziejów powiatu brzeskiego do roku 1772*, op.cit., s. 22.

- ¹² A. Michta, *Zamek w Czchowie*, (zbiory IHA i KZ PK).
- ¹³ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876-1905, t. I, nr 137, t. III, s. 134-135.
- ¹⁴ S. Mataszew, *Zarys dziejów powiatu brzeskiego do roku 1772*, op.cit., s. 23.
- ¹⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej AGAD ASK) XVIII, ks. 18, k. 282; zob. też F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 111.
- ¹⁶ *Album Paleographium*, wyd. S. Krzyżanowski, opatrzony tekstem W. Semkowicz i S. Budkova, Kraków 1935, s. 42.
- ¹⁷ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 111; *Zbiór Dokumentów Małopolskich* (dalej ZDM), wyd. S. Kuraś i Sułkowska-Kurasiowa, cz. 1-8, Kraków-Wrocław 1962-1975, I, nr 31; *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, wyd. S. Kętrzyński i S. Smolka, Lwów 1875, nr 36.
- ¹⁸ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej WAP Kraków), dok. dep. 259; zob. też B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne...*, op.cit., cz. II, *Katalog...*, s. 48.
- ¹⁹ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 115-116.
- ²⁰ Tamże, s. 116.
- ²¹ ASK XVIII, ks. 18, k. 282.
- ²² Archiwum Diecezjalne (dalej AD) 514, k. 39, 64, 81, 125; ASK XVIII, ks. 18, k. 33.
- ²³ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 114.
- ²⁴ AD 514, k. 8 i nast.
- ²⁵ Dok. dep. 1268; AD 514, k. 25, 44, 198, 221; *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis*, wyd. A. Przyździecki, t. 1-3, Kraków 1863-64, t. I, s. 174; t. II, s. 239-241; zob. też Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, Akta wizytacji biskupich, sygn. AV cap. 1, k. 282.
- ²⁶ *Matricularum Regni Poloniae Summaria* (dalej MS), t. IV, wyd. Th. Wierzbowski, Warszawa 1905-1919, nr 7463; zob. też S. Mataszew, *Zarys dziejów...*, op.cit., s. 23 oraz F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 116.
- ²⁷ *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz.1-2, wyd. J. Małecki, Warszawa 1962-1964 (dalej LK), I, s. 97; ZDM I, nr 31.
- ²⁸ WAP Kraków, AD 514, k. 2, 11, 13 i nast.
- ²⁹ AD 515, k. 49, 82.
- ³⁰ LK I, s. 67.
- ³¹ Dok. Dep. 278.
- ³² AD 514, k. 232.
- ³³ MS V, nr 3535 oraz 3864.
- ³⁴ AD 515, k. 145.
- ³⁵ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 113.
- ³⁶ ŻD XIV, s. 154; Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 5043, k. 299.
- ³⁷ Dok. Dep. 270.
- ³⁸ LK I, s. 97; MS V, nr 9672; ASK XVIII, ks. 18, k. 283.
- ³⁹ AD 514, k. 9.
- ⁴⁰ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 114.
- ⁴¹ Tamże oraz AD 514, k. 96 i 154.
- ⁴² Tamże.
- ⁴³ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 114; S. Mataszew, *Zarys dziejów...*, op.cit., s. 23.
- ⁴⁴ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie, t. 1-19, Lwów 1870-1906, t. IX, nr 32.
- ⁴⁵ MS IV, supp. 1325; H. Langerówna, *System obronny...*, s. 40.
- ⁴⁶ AD 514, k. 34.
- ⁴⁷ zob. F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 114-115.
- ⁴⁸ S. Mataszew, *Zarys dziejów...*, s. 24.

Streszczenie

Czchów – dziś niewielkie miasteczko położone w granicach województwa małopolskiego jest jednym ze starszych ośrodków miejskich Ziemi Krakowskiej. Jego początki sięgają co najmniej XIII wieku i związane są z przedlokacyjną fazą rozwoju tutejszej osady. Koniec tego okresu przypada na lata pomiędzy 1288 a 1333 rokiem, kiedy to Czchów otrzymuje prawo lokacyjne i staje się miastem. W fazie trzeciej otrzymuje ono umocnienia obronne. Zamknięte obwodem obronnym miasto zmieniło swój dotychczasowy charakter z układu dynamicznego w kierunku układu statycznego posiadającego wyraźnie wyznaczone i nieprzekraczalne ramy dalszego rozwoju przestrzennego. Faza czwarta – kończąca w zasadzie okres średniowiecznego rozwoju przestrzennego Czchowa odpowiada dogęszczeniu osadnictwa wewnątrz obwodu obronnego miasta. Związana jest też z jego wyjściem poza narys umocnień obronnych i początkami formowania się struktur przedmiejskich Czchowa.

Abstract

Czchów – today a small town situated in the Lesser Poland Voivodeship is one of the oldest urban centres in the Krakow area. Its beginnings date back at least to the 13th century, and are associated with the phase of the development of the local settlement from before the location period. That period ended between 1288 and 1333, when Czchów was granted its location rights and became a town. At the third phase, defensive fortifications were built around Czchow. The town enclosed within the surrounding defensive walls changed its previously dynamic character towards more static one, with clearly defined and impassable boundaries of further spatial development. The fourth phase, which practically ended the medieval period of Czchow spatial development, witnessed the increase in the number of inhabitants settling within its defensive perimeter. It was also connected with the town transgressing the fortification outline and the beginnings of the formation of suburban areas in Czchow.